

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

Vilniaus universitetas

LEKSIKAS IZMAIŅAS GEORGA MANČEĻA ZĪRAKA GUDRĪBAS GRĀMATAS 1643. G. UN 1671. G. TULKOJUMĀ*

Lexical changes in the 1643 and 1671 editions of the Book of Sirach
by Georgius Mancelius

Anotācija. Šis pētījums ir par leksiskajām izmaiņām Zīraka gudrības grāmatas atkārtotos izdevumos. Raksta sākumā īsi pārrunāts pirmais *Das Hauß=Zucht=vnd Lehrbuch Jefu Syrachs* izdevums latviešu valodā, ko tulkojis Georgs Mancelis un 1631. g. Rīgā izdevis Gerhards Šrēders. Tomēr vislielākā uzmanība vērsta uz divos nākamajos izdevumos veiktajām leksikas izmaiņām. Tādējādi otrajā raksta daļā aplūkotas pašā Mančēļa veiktas izmaiņas tulkojuma leksikā, izdodot otro izdevumu 1643. g., savukārt trešajā raksta daļā – 1671. g. izdevumā atrodamas izmaiņas. Tas darīts ar mērķi noskaidrot, vai un cik leksikas ziņā atšķīrās tulkojuma rediģēšana un kas tieši vārdu krājumā vairs nav uzskatīts par piemērotu. Šis jautājums radies zinot, ka otrā izdevuma tulkotājs un redaktors bijis tas pats Mancelis, tomēr trešais grāmatas izdevums nācis klajā pēc viņa nāves un pie tā strādājuši citi (kāds vai kādi no Rīgas mācītājiem).

Atslēgvārdi: 17. gadsimta latviešu teksti; Georgs Mancelis; Zīraka gudrības grāmata; rediģēšana; leksika.

Abstract. This study is about lexical changes in the reprint editions of the Book of Sirach. The first edition of *Das Hauß=Zucht=vnd Lehrbuch Jefu Syrachs*, translated into Latvian by Georgius Mancelius and published in Riga in 1631 by Gerhard Schroeder, is briefly discussed at the beginning of the article. However, the main focus is on the lexical changes made in the next two editions. Thus, the second part of the article deals with the changes made by Mancelius himself to the vocabulary of the translation in the second edition (1643), while the third part deals with the changes in the edition of 1671. The aim was to find out whether and how the editing of the translation differed in terms of vocabulary and what exactly was no longer

* Pētījumu finansējusi Viļņas Universitāte pēc pēcdoktorantūras projekta “16.–17. gs. rakstu baltu valodās komparatīvistiskie pētījumi”.

considered relevant. This question arises from the knowledge that the translator and editor of the first reprint edition was the same Mancelius, but the reprint edition of the book appeared in 1671 after his death and was worked on by others (one or several of pastors of Riga).

Keywords: 17th century Latvian texts; Georgius Mancelius; the Book of Sirach; editing; lexical changes.

1. Ievads

Pastāv uzskats, ka viens no mainīgākajiem valodas slāņiem ir leksika. Tajā izmaiņas esot pamanāmas visskaidrāk un visātrāk. Iemesli, kāpēc vārdi mainās vai tiek mainīti, ir ļoti dažādi, un šķiet, ka tos visus pat nav iespējams noteikt. Par pārmaiņām pēdējo gadsimtu leksikā ir rakstījuši daudzi, tiek pētīti arī 16.–17. gs. vārdi¹, tātad tas ir pievilcīgs un neizsīkstošs temats. Arī šajā rakstā uzmanība pievērsta vienam gana unikālam 17. gs. latviešu rakstniecības gadījumam – kā viens autors ir mainījis sava tulkojuma leksiku, izdodot to atkārtoti, salīdzinot ar tā paša tulkojuma trešo redakciju, ko ir veikušas citas personas pēc ilgāka laika. Proti, kādus vārdus Georgs Mancelis pats ir nomainījis sava Zīraka gudrības grāmatas (*Das Hauß=Zucht=und Lehrbuch Jefu Syrachs*² 1631. g., turpmāk – Sir₁) tulkojuma otrajā izdevumā (1643. g., turpmāk – Sir₂) un kādas leksēmas ir nomainījuši trešā izdevuma (1671. g., turpmāk – Sir₃) redaktori piecpadsmit gadu pēc Manceļa nāves. Ir zināms, ka Manceļa tulkojumus laikabiedri kritizējuši³, bet šī raksta mērķis ir noskaidrot, kas tieši nav atzīts viņa vārdu izvēlē.

Lai gan izdoto grāmatu daudzveidības dēļ Mancelis ir starp tiem 17. gs. autoriem, kas pētīti visbiežāk, viņa Zīraka gudrības grāmatas tulkojums, kas patiesībā ir pirmais atsevišķi iespiestais veselas Bībeles grāmatas tulkojums latviešu valodā, nav bijis biežs pētījumu objekts. Par to ieminējušies jo daudzi, tomēr laikam vienīgi Magone Beitiņa (1997) ir veltījusi atsevišķu publikāciju, kurā analizējusi nominālus teikumus, bet Ernesta Kazakēnaitē (2020) ir pētījusi Sir₃ teksta pielikumus un izlaidumus, kas noskaidroti, salīdzinot ar iepriekšējo izdevumu. Nepārsteidz,

¹ Visapjomīgākais darbs šajā laukā ir elektroniskā *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)* (<https://tezaur.lv/lvvv/>), kā arī projekta gaitā publicētie darbi.

² Latv. “Jēzus Siraha mājas, audzināšanas un mācības grāmata”, SLV, 11.

³ Piem., izdevējs Heinrihs Besemesers ieminējies, ka Manceļa grāmata tautā nav bijusi iecienīta, plašāk sk. šī raksta 4. nodaļā vai Kazakēnaitē 2022, 10–11.

ka vēl maz pētīts trešais grāmatas izdevums, jo diezgan ilgi tas tika uzskatīts par pazudušu. Tomēr viens trešās Zīraka gudrības grāmatas eksemplārs uziets 2017. g. beigās Lundā (Kazakēnaitē 2020), bet vesels rokasgrāmatas konvolūts (tostarp Sir₃) Turaidā⁴ – 2021. g. (Kazakēnaitē 2022). Pēc šo grāmatu atkalparādīšanās pavērās iespēja aplūkot, ko vēlākie veclatviešu rakstu darbinieki no citiem apvidiem uzskatījuši par labojamu Manceļa lietotajā leksikā. Protams, jāņem vērā, ka daudzas izmaiņas var būt radušās tulkojuma avotu ietekmē, tomēr ne jau visas. Dažas noteikti atspoguļoja rakstu valodas attīstību un faktisko stāvokli tobrīd Rīgā (vismaz mācītāju vidū), kur gatavots trešais izdevums. Tiesa, visi trīs tulkojumi izdoti latviešu valodas normas sākotnējās kodifikācijas periodā, kas sākās tieši ar Manceļa darbiem un balstījās Zemgales lauku apvidū runātajā valodā (Vanags 2019a, 61). Tāpat lielas leksikas izmaiņas izdevumos nebūtu gaidāmas.

Materiāls analīzei daļēji ņemts no vietnes *senie.korpuss.lv* (1631. g. teksts), bet 1643. g. un 1671. g. teksts analīzei sagatavoti manuāli.⁵ Secināms, ka katra izdevuma teksts pirms iespiešanas noteikti ir bijis salikts no jauna. To pierāda gan atšķirīgais izdevumu lappušu skaits (attiecīgi 99, 98 un 125), gan arī vārdu dalījums pārņemšanai jaunā rindā, tāpat teksts tika rediģēts. Lai noteiktu atšķirības starp tekstiem, tika izmantots automātiskās analīzes rīks⁶, pēcāk atšķirības anotētas manuāli, iedalot rakstības, morfoloģijas, leksikas utt. atšķirībās. Kad leksikas izmaiņu saraksts bija tapis pilnīgs, tās sīkāk klasificētas pēc vārdšķirām. Taču jāatzīst, ka iedalījums ir nosacīts, jo veidots, ņemot vērā to, kas ir mainīts. Vairākumā gadījumu mainītā un jaunā vārda vārdšķira sakrīt, piem., prievārda *pa* vietā lietots prievārds *par*, bet retumis gadās arī maiņa uz citu vārdšķiru, piem., lietvārds *taisnība* nomainīts pret īpašības vārdu *taisna*. Lai gan visbiežāk mainīts atsevišķs vārds, dažkārt nomainīta vesela frāze. Tādos gadījumos pants rakstā pieminēts divreiz – pie attiecīgajām vārdšķirām.

2. 1631. g. Zīraka gudrības grāmatas izdevums (Sir₁)

Kā jau minēts, pirmais Zīraka gudrības grāmatas tulkojums latviešu valodā nāca klajā 1631. g. Manceļa tulkojumā. Tas (kā pēdējā daļa) ietilpa viņa pirmajā konvolūtā – *Letifch Wade mecum* (turpmāk – LVM) –, ko izdeva Gerhards

⁴ Sk. Kreišmane 2020.

⁵ 1643. g. teksts gatavots pēc Dānijas Karaliskās bibliotēkas eksemplāra, bet 1671. g. teksts – pēc Lundas Universitātē glabātā.

⁶ <https://www.ddginc-usa.com/text-compare-tool.htm>

Šrēders Rīgā.⁷ Grāmatai ir īpašs statuss latviešu rakstniecības vēsturē – tā ir pirmā Bībeles grāmata latviešu valodā atsevišķā izdevumā⁸ un līdz ar to pirmais iespiestais Mancela patstāvīgais tulkojums⁹. Taču Zīraka gudrības grāmatas iekļaušana konvolūtā ir interesanta, jo tā ir deiterokanoniska.¹⁰ Protestantu tradīcijā šo grāmatu sauc par apokrifisku, t. i., tādu, kas nav atzīta par piederošu kanonam.¹¹ Tomēr pats Mārtiņš Lutērs šādas grāmatas atklāti uzskatīja par vērtīgām lasīšanai un Zīraka gudrības grāmatu izdeva arī atsevišķi 1533. g., vēl pirms vācu Bībeles pilnā izdevuma iznākšanas 1534. g. (WA 12, 144). Zīraka gudrības grāmatas vērtība, kā priekšvārdā uzsvēris Lutērs (WA 12, 146), ir saturā, kas bija īpaši noderīgs skološanai, jo grāmatā tiek mācīta tikumīga dzīvošana – kā uzvesties ikdienā, kādām attiecībām jābūt ar Dievu, sievu, bērniem, kalpiem un pārējiem¹² – tāpat tajā iekļauti ļoti praktiski padomi un pamācības ar spilgtiem piemēriem. Atrodami arī tautā izplatījušies sakāmvārdi, kā “kas bedri rok, pats iekritis” (Sir 27:26).

Atšķirībā no vācu Sir izdevumiem pirmais tulkojums latviešu valodā netika izplatīts atsevišķi – konvolūts tirdzniecībā tika nodots nesadalīts (SLV, 12).¹³ Par izdotajiem konvolūta eksemplāriem, to izplatīšanu un tirāžu ziņu nav daudz. Taču domājams, ka eksemplāru pietika apmēram desmit gadiem

⁷ Tolaik Mancelis vēl dzīvoja Tērbatā (sk. Krēslis 1994, 45) un grāmatas priekšvārdu parakstīja tur 1630. g. 17. decembrī.

⁸ Agrākie izdevumi satur fragmentus, kā evaņģēliju un epistulu perikopes, psalmus u. c.

⁹ Pārējiem saknes ir meklējamas agrākos izdevumos, jo perikopes, katķisms un dziesmu grāmatas tikušas izdotas arī agrāk un Mancelis no tiem ir ietekmējies.

¹⁰ T. i., piederoša otrajam kanonam. Pie šīm grāmatām parasti vēl pieskaitāmas Tobija, Judītes, Baruha, Esteres, Makabiešu pirmā un otrā, Daniēla un Sālamana gudrības grāmata.

¹¹ Sekojot Lutera ieviestajai tradīcijai (Beckman 2021, 534), latviešu pirmajā Bībelē otrā kanona grāmatas ir iekļautas atsevišķā daļā ar nosaukumu “Apokrīfi”. Arī Romas katoļu Tridentas koncils to ir atzinis par kanona sastāvdaļu.

¹² No 1533. g. vācu izdevuma priekšvārda: “Es ist ein nützlich buch, fur den gemeinen man, Denn auch alle sein vleis ist, das er einen burger oder hausuater Gottfürchti, from vnd klug mache, wie er sich gegen Gott, Gottes wort, Priestern, Eltern, weib, kindern, eigen leib, güter, knechten, nachbarn, freunden, feinden, öberkeit vnd jederman, halten sol [..].” (WA 12, 146).

¹³ Ir minējumi, ka tikai trešais Zīraka gudrības grāmatas izdevums (1671. g.) izplatīts arī atsevišķi, vēl pirms vesela konvolūta iznākšanas (Augustka 1930, 110; Napier-sky 1831, 28).

(Siško 1988, 5), jo 1641. g. tas vēl bija pārdošanā par desmit markām (SLV, 12).

Pārskatot leksikas izmaiņas nākamajos Sir izdevumos, būtu jāzina tulkojuma avots, taču pamatīgi pētījumi par Manceļa tulkojuma avotiem diemžēl vēl nav veikti. No īsa ieskata šajā jautājumā var secināt, ka tieši Lutera tulkojums bijis tulkojuma latviešu valodā galvenais avots.¹⁴ Tāpēc tālāk rakstā līdztekus pantiem latviešu valodā sniegts to ekvivalents Lutera vācu tulkojumā. Tulkojums nav bijis burtisks, un acīmredzami Mancelis papildus ir izmantojis kādus tulkojumus citās valodās, tāpēc analizētie piemēri salīdzināti arī ar Vulgātu un Septuagintu.

3. Leksikas izmaiņas 1643. g. Zīraka gudrības grāmatā (Sir₂)

Otrais konvolūta izdevums tapis pāris gadu laikā – titullapā atrodams 1644. g., dažas atsevišķas daļas, tostarp arī Zīraka gudrības grāmata, datētas ar 1643. g., bet jaunais priekšvārds parakstīts vēl 1642. g. 17. maijā Jelgavā. Arī par šo izdevumu ziņas ir trūcīgas, tomēr būtiskākais leksikas izmaiņu analīzei ir zināms – grāmatas redaktors bijis pats Mancelis.

Gana pamatīgi rediģēta rakstība un nomainītas atsevišķas morfoloģiskās formas, taču leksikas izmaiņu Sir₂ izdevuma teju simts tulkojuma lappusēs, kas satur ap 25 tūkstošiem vārdlietojumu, ir maz – kopā 20. Tas nepārsteidz, jo tekstu tulkojis un rediģējis viens cilvēks. Līdzīgi novērojumi bijuši citos pētījumos, piem., Everita Andronova (2015, 227), kura pētījusi izmaiņas Manceļa 1643. g. katķismā, salīdzinot to ar pirmo publicējumu, min, ka izmaiņu leksikā ir pavisam nedaudz. Arī pētījumā par izmaiņām otrā LVM perikopju daļā ir secināts, ka leksikas izmaiņas vērojamas 10,3 % perikopju (Kazakēnaitē 2017).

Interesanti, ka leksikas izmaiņas Sir₂ vērojamas ne vien latviešu valodas vārdos – vienreiz nomainīta nolieguma partikula iekavās dotajā latīņu vārdu savienojumā:

- (1) *ne* → *Tōw nhe buhs adбилdeht* / (*Gr. non respondeas*) *pirms tu to lee=*tu *iβklaufsi* / *vnd leetz tohs ļaudis pirmahk iβrunnaht* (11⁸₁₉)¹⁵.

Tomēr pārējie 19 gadījumi ir pamattekstā latviešu valodā. Klasificējot

¹⁴ Vairāk par to sk. Kazakēnaitē 2020.

¹⁵ Šeit un turpmāk pie piemēriem iekavās sniegtā informācija ir šāda: grāmatas nodaļa, pants, lappuses numurs.

latviešu valodas vārdu izmaiņas Sir_2 , redzams, ka tās aptver sešu vārdšķiru vārdus: 7 reizes nomainīti lietvārdi, 2 – īpašības vārdi, 2 – darbības vārdi, 2 – prievārdi, 5 – saikļi, 1 reizi – partikula. Tiesa, liela leksikas izmaiņu daļa šajā pētījumā iekļauta gana formāli, jo ir iespējamo korektūras kļūdu labojumi vai no jauna pieļautas kļūdas.

3.1. Lietvārdi

Sir_2 septiņās vietās (kopā 6 leksēmas) atrodami citi lietvārdi, salīdzinot ar pirmo izdevumu. Vienā gadījumā labota nepārprotama Sir_1 kļūda – kļūdaina burtu secība zināmajā personvārdā *Kālebs*:

(2) *Cabels* → *Calebs* (46⁹₈₈).

Vairāk jautājumu rada nākamajā piemērā redzamās izmaiņas:

(3) *Juhga vnd Wirrwes lohka to Kacklu / nicknam Kacklam czetumi vnd Kohki* → *Juhga vnd Wirrwes lohka to Kacklu / nicknu **Kallpu** zeetumi vnd Kohki* (33²⁷₆₂).

Skaidrs, ka Sir_1 lietotais *kaklam* ir kļūda, kas radusies, atkārtojot iepriekš minētu vārdu, – citi avoti liecina, ka tajā vietā jābūt *kalpam*, nevis *kaklam*: vācu *Das joch vnd die feile beugen den hals, Einem bößen **Knechte**, ftock vnd knüttel*; lat. *iugum et lorum curvant collum durum et **servum** inclinant operationes adsiduae*. Taču grūti pateikt, kurā brīdī kļūda radusies, jo šai vietā mainīta arī teikuma uzbūve – Sir_1 lietotais datīvs, kas redzams gan Lutera Bībeles, gan Vulgātas tulkojumā, nomainīts uz akuzatīvu (tiešo objektu). Tas liek minēt, ka kļūda varētu būt jau manuskriptā, un, to labojot, mainīta arī teikuma sintakse.

Gandrīz visas lietvārdu izmaiņas ir atsevišķi gadījumi, izņemot vienu – *saderēšana* divreiz nomainīta ar *deribām*, tiesa, tajā pašā nodaļā, taču šī leksēma citviet tulkojumā vairs arī neparādās:

(4) *kada tōw šaderrefchana gir ar to Nahwe* → *Dohma / ka ta Nawe nhe kawehyahs / vnd tu ghann finni / kadas **Derribas** tōm¹⁶ ar to Nahwu gir* (14¹²₂₅);

(5) *šaderrefchana* → *Wifša Meejša šadäll ka kahda Drehbe / aifto tahs gir wätzaas **Derribas** / tōw buhß mirrth* (14¹⁸₂₆).

¹⁶ Kļūda Sir_2 tekstā, jābūt *tōw*.

Interesanti, ka nomainītajai leksēmai Lutera Bībeles vācu tulkojumā atbilst *Bund*, kas savukārt paša Manceļa izdotajā vārdnīcā *Lettus* (1638) tulkots *Šaliedfenafchana*, *Šaderrefchana* (43A. lpp.).¹⁷ Šie abi sinonīmi vārdnīcā izmantoti, tulkojot gan vācu *thädigung* (182B. lpp.), gan arī *Vertrag* (187A. lpp.). Tomēr vārds *derības* vārdnīcā tiek lietots tikai ar nozīmi ‘vienošanās par laulībām jeb precībām’, jo atrodams kā ekvivalents vācu *Heyraht* (90A. lpp.) un citviet *vermehlung* (120B. lpp.).

Viena no lietvārdu maiņām var tikt uzskatīta par tulkojuma uzlabojumu, kad, pēc konteksta spriežot, tika izvēlēts daudz precīzāks vārds, t. i.:

- (6) *Karyus* → *Katters leels* **Vßwarrefchanas** *patturreya preekfchan teem Deewa* *Jbredfeteem (ka winja Wahrds dohdahs) vnd tohs at=treebe py teem Eenaidenekeem / no kattreem tee šathwärti tappa / ka Jfraelis šawu Manntibu dabbutu* (46²₈₇).

Aplūkotajā piemērā redzams, ka vārdu *karš*, kam ir plašāka nozīme nekā ‘organizēta bruņota cīņa’ (LVV), nomaina *uzvarēšana*, kas nozīmē jau rezultātu, kur iznākums turklāt ir pozitīvs. Un tas atbilst citos avotos lietotajam vārdam, kā Lutera vācu *der groffe Sieg* vai Vulgātā latīņu *expugnare*, kam ir uzvaras, nevis kara nozīme.

Atlikušie divi lietvārdi savā ziņā ir sinonīmiski nomainītajiem, un redzams, ka laikam meklēts piemērotāks jēdziens attiecīgas nozīmes izteikšanai:

- (7) *Blehdibas* → *Ock no kurrehnes jehle nahk ta nickna leeta / ka wišša Pafšaule tick* *pillā* **Willtibas** *gir?* (37³₆₈) [LB: *Falscheit*, V: *malitiam et dolositatem*];
 (8) *leelus Darrbus* → *Nu pateitzeeta wišši Deewam / katters leelas* **Lee=fas** *darra* *wiššahs mallahs* (50²⁴₉₆) [LB: *der groffe Ding*, V: *magna fecit*].

Abos piemēros lietvārda maiņa daudz neietekmē teksta uztveri, taču piešķir mazliet citu niansi teiktajam un pietuvinās citos avotos atrodamajai nozīmei.

3.2. Īpašības vārdi

Īpašības vārdi *Sir*₂ mainīti divreiz. Maiņas motivācija nevienā no šiem gadījumiem nav atrodama citvalodu avotos. Vienu reizi vārds nomainīts pret sinonīmu:

¹⁷ Jāpiebilst, ka Vulgātā pirmajam piemēram atbilst lietotais *testamentum*, bet otrajam nav nekādas atbilstmes.

(9) *śaltz* → *Jo tas ruhktz Vdens śalldāns tappa zaur weenu Kohku* (38⁵₇₀).

Šo pantu Lutera Bībelē lasām kā *Ward doch das bitter Wasser süsse. Vācu füß* Mancelis *Lettus* tulkojis ar abiem vārdiem – *śallds, śalldāns* (180B. lpp.), frāzi *füß werden* – *śallds, śalldāns tapt* (180B. lpp.). Grūti pateikt, kāpēc, tik maz ko tekstā mainot, te Mancelim šķita svarīgi īpašības vārdu nomainīt pret tās pašas saknes sufiksālo variantu.

Otra nomainītā īpašības vārda rašanās motivācija arī nav skaidrojama ar Lutera Bībeles tulkojuma ietekmi:

(10) *peetitzieχ* → *Kam Śaimneezene gir / tas śawu Manntu paglabba / vnd tam gir weens preetzięs Palliegs / vnd weens Stabbs / py katru wings śow warrahs eepreezenatees* (36²⁶₆₇).

Lutera Bībeles oriģinālā redzam *Vnd hat ein trewen Gehülffen*, Manceļa vārdnīcā vārdam *peetitziegs* ir sniegts tulkojums vācu *getrew* (75B. lpp.), bet *preetzięs* – *frewdig* (65A. lpp.). Tātad nav novērojams, ka Lutera tulkojums būtu tieši ietekmējis vārda nomaiņu, un izmaiņas uzskatīt par kļūdu arī nav pamata, kaut gan vārdu skanējums un atspoguļojums rakstos ir diezgan līdzīgi. Visticamāk, arī šeit tika meklēta cita nianse. Varbūt kāda ietekme ir tālāk lietotajam tās pašas saknes vārdam *eepreezenatees*.

3.3. Darbības vārdi

Divās Sir₂ vietās atrodams cits darbības vārds, nekā redzams pirmajā izdevumā:

(11) *pamätt* → *Aifto tas Kungs gir lehnigs vnd fehligs / vnd peedohd Grākus / vnd pallieds no Bāhdam* (2¹³₄);

(12) *parrada* → *Aifto winja Drehbes / Smeechana / vnd Eefchana to padarra* (19²⁷₃₅).

Pēdējais piemērs ir jauna kļūda, vārdā sajaukti burti, jo no citiem avotiem skaidrs, ka jābūt vārdam *parādīt*, nevis *padarīt*, piem., Lutheram ir *Denn seine Kleidung / lachen vnd gang / zeigen jn an*. Tomēr 11. piemērs ir ļoti interesantas koeksistences vai pārejas no *pamest* uz *piedot* rezultāts. Frāze “pamest grēkus” vai tās varianti, kas izmantoti dažādos laikmetos, katram latviski runājošam cilvēkam bija labi pazīstama no tēvreizes. Kā piefiksējusi Kornēlija Pokrotniece (2012, 113), dažādos laikos frāzē ir nomainījušies trīs darbības vārdi – *atlaist, pamest* un *piedot*. Un vecākais no tiem ir tieši *pamest*,

kas saglabāts vairumā 17.–18. gs. variantu. Pēc Pokrotnieces teiktā (2012, 115), frāzē vārdu *piedot* ievieš tieši Mancelis, kas savā 1631. g. katķismā iekļāvis to lūgšanā¹⁸, taču dažviet vēl atstājis *pamest*. Andronova (2015), pētot 1643. g. katķismu, uzgājusi līdzīgu maiņu – *Ghrāko pammeffchanu* → *Ghrāko peedohffchanu*. Tātad šī maiņa ir autora tieksme pēc konsekvences visās konvolūta daļās.

3.4. Prievārdi

Arī prievārdi Sir₂ mainīti tikai divreiz:

(13) *pirms* → *Aifto winja Ghudbriba*¹⁹ *gir preekfch wiřsahm Leetahm* (1⁴₁);

(14) *no* → *Jht kaut tu buhtu no kahdas Šeewas Paddomu prařšiyis / ka řawai Eenaidneezinai Draugam buhř buht / jeb no kahdu bailigu / ka kařroht buhř / jeb no kahdu Pretzeneeku / zeek darge wings tawu Pretz prett řawu ņkeetahs turreht / jeb no kahdu Pirtzeyu / zeek darge tōw par=dohd buhs / jeb nhe kahdu Skaugi / ka labbe darriht* (37¹²₆₈) [LB: Oder einen Neidischen / wie man wolthun].

Pēdējais piemērs, kā var secināt arī no pasvītrotajām vietām un konteksta, ir jauna kļūda. Tomēr to nevar teikt par 13. piemēru, kas Lutera Bībeles tulkojumā atbilst vācu *Denn seine Weisheit ist vor allen dingen*. Šeit lietotais daudznozīmīgais prievārds *vor* Manceļa vārdnīcā tulkots *preekfcha*, *preekfch* (196B. lpp.)²⁰, savukārt *pirms* atrodams vienīgi kā vācu *eher*, *prior*. Daina Nītiņa (2007, 31) pamanījusi, ka senajos tekstos *pirms* prievārda funkcijā ir sastopams retumis un laika nozīmē rakstu valodā izplatās tikai 19. gs. otrajā pusē, kad pakāpeniski izspiež *priekš*. Līdz tam *pirms* ir parastāks adverba vai saikļa funkcijā (Nītiņa 1978, 151). Līdzīgi Mancelis tulkojumā vēl vairāk nekā 20 reižu ir lietojis vārdu *pirms*, tomēr ne prievārda funkcijā, kā redzam citētajā piemērā.²¹ Tātad vārdu maiņa šķiet apzināts lēmums, pierādījums abu vārdu nozīmju nošķiršanai senajos rakstos.

¹⁸ Sekotāju piedāvātajam variantam uzreiz nebija daudz, un tas nostiprinājās tikai pēc Augusta Bilenšteina Bībeles redakcijas 1877. g. (Pokrotniece 2012, 115).

¹⁹ Kļūda drukātajā tekstā, *d* vietā *b*.

²⁰ Jāpiebilst, ka Manceļa vārdnīcā pat visai vācu frāzei *Vor allen dingen* piedāvāts tulkojums – *par wiřsahms leetahms* (18B. lpp.).

²¹ Piem., *Nhe weenu nhe pafuhdini / pirms tu to Leetu iřmanni* (Sir 10:8), *Darri Draugam labb pirms tu mirfti* (Sir 14:13).

3.5. Saikli

Piecas reizes Sir_2 atrodami citi saikļa funkcijā lietoti vārdi, nekā redzams Sir_1 . Tie visi, spriežot pēc konteksta, var tikt uzskatīti par saikliem, lai gan robeža starp saikli un adverbu nav stingra.²² Pat trijos no pieciem gadījumiem leksēmas *kad* vietā atrodams *ka*:

- (15) *kad* → *Wings nhe apfmei ta Bariņa Luhkschanu / neds to Attraitne / ka tha šuhds* (35¹⁷₆₅);
- (16) *kad* → *Tick ilge ka tu winjam pallidfehdt warri / buhs tōw winjam pallidfehdt / bett ka tu wayrs nhe speh / nhe bāhdahs wings tōwis* (13⁵₂₄);
- (17) *kad* → *Kad tas Baggatais gribb krift / tad pazeļl to winja Draugi / kad tas Nabbags kriet / irr sawi Draugi gruhfch to femmeh.* (13²⁴₂₃) | *Ka kads Baggahzt nhe pareife darriyis gir / tad gir dauds / kattri to pahr pallieds* (13²⁵₂₃).

Pēc Ainas Blikenas (2007, 200), *kad* un *ka* jauktais lietojums ir vērojams gan senajos rakstos, gan izloksnēs un to šķīrums stingri nostabilizējies tikai 20. gs. pirmajā pusē. Tātad ļoti ticams, ka iepriekš minētie piemēri ir šāda lietojuma izpausme. Tā kā *kad* un *ka* šķīrums nav bijis stabils, vārdu maiņa varēja rasties kā paralēla *ka* un *kad* lietojuma atspulgs, gan pašam Mancelim pārrakstot tekstu, gan burtlicim to gatavojot iespiešanai. Iespējams, Sir_2 vērojama arī pretēja maiņa *ka* → *kad*:

- (18) *ka* → *Kat tee Łaudis lāpni vnd duβmigi gir / tas nhe gir no Deewu raddietz* (10²¹₁₈).

Tomēr tā izraisa šaubas, jo redzama kļūda un nav skaidrs, kā tā radusies, – vai *kat* ir *kad* vietā vai tomēr *ka* vietā (pēdējā gadījumā pielikts nākamā vārda pirmais burts). Vispār Sir_2 jaunu kļūdu netrūkst, piem.,

- (19) *ko* → *Dohd tam Auxtakam / ka wings tōw dehwis gir / vnd to tawa Rohka paßfeh / to dohd ar preeziġeem Atzeem* (25¹²₆₅).

Vārdformas *to* lietojums *ko* vietā izskatās pēc kļūdas, kas varēja rasties, saliekot tekstu no jauna, jo mazā *k* un *t* burta jaukšana gotiskajā šriftā bija tipiska parādība.

²² Jaunajā *Latviešu valodas gramatikā* (LVG, 608) *kad* un *tad* minēti tikai kā apstākļa vārdi, tomēr šajā rakstā tie iedalīti saikļu grupā, vadoties pēc secinājumiem, kas izriet no Ainas Blikenas (2007, 207tt.) pārskata par to lietojumu senajos rakstos.

3.6. Partikula

Partikula nomainīta vienā gadījumā, un acīmredzami pirmajā izdevumā bija pieļauta kļūda, kas izlabota, jo nedz Zīraka gudrības grāmatā, nedz Manceļa vai kādā mūsdienu vārdnīcā nav atrodams tāds vārds kā “lehle”:

(20) *lehle* → *Ko **jehle** läppo ta nabbaga Semme vnd Pällni?* (10⁹₁₇).

3.7. Apkopojot teikto par Manceļa veiktajām leksikas izmaiņām otrajā Zīraka gudrības grāmatas izdevumā (1643), var secināt, ka skaitliski to ir maz un galvenokārt tās nav konsekventas, bet parādās pa vienai. Ir divi izņēmumi – trīsreiz saikļa *kad* vietā atrodams *ka*, un divreiz *saderēšana* nomainīta pret *derībām*, tomēr saiklis nav mainīts konsekventi, bet drīzāk ir *ka* un *kad* jaukšanas atspulgs. Visas lietvārdu maiņas rāda Manceļa tieksmi precizēt teikto, meklēt īsto jēdzienu attiecīgajā kontekstā. Interesanti, ka šie meklējumi diez vai balstās Lutera vai kādā citā tulkojumā, bet drīzāk pašā latviešu valodā un tās lietojumā. Tātad šķiet, ka otrais izdevums ir gatavots, pieredzējot pastāvošo tulkojumu latviešu valodā, nevis tekstu viscaur salīdzinot ar kādu tulkojuma avotu.

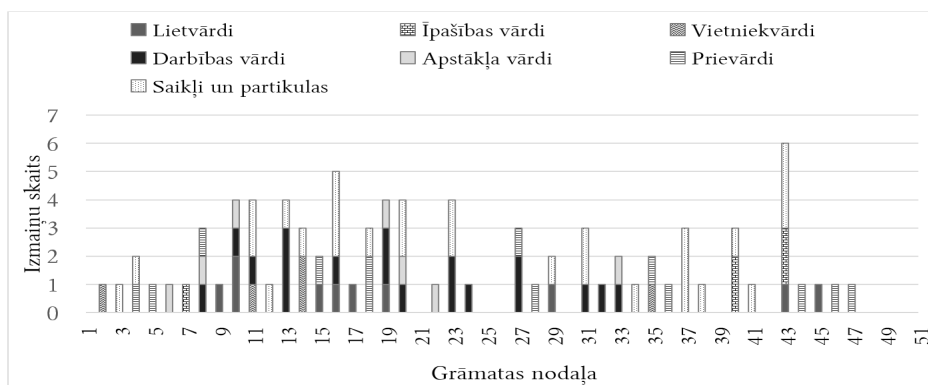
4. Leksikas izmaiņas 1671. g. Zīraka gudrības grāmatā (Sir₃)

No Vidzemes un Rīgas pilsētas konsistoriju dokumentiem, kā arī grāmatas priekšvārda zināms, ka trešais *Lettifch Vade mecum* konvolūts tapis pēc tā izdevēja Heinriha Besemesera ierosmes. Sākumā viņš gribējis izdot vien dziesmas, jo Manceļa grāmata “vienkāršo ļaužu” aprindās neesot bijusi iecienīta (plašāk sk. Kazakēnaitē 2022, 10–11). Varbūt šī uzskata dēļ grāmatas rediģēšanā bija piesaistīti vairāki Rīgas mācītāji. Jānis Straubergs (1936, 628–629) par oficiālajiem redaktoriem min Jāņa baznīcas virsmācītāju Bruno Hānenfeldu, viņa diakonu Georgu Ulrihu, Ģertrūdes baznīcas mācītāju Johanu Vēdemeieru un vēlāk arī Heinrihu Lādemaheru.²³ Visi saistīti ar Vidzemi, Rīgas apkaimi. Diemžēl nav zināms, kurš tieši ir rediģējis Zīraka gudrības grāmatu un vai tai bijuši vairāki redaktori, tomēr, visticamāk, viens bijis galvenais šī tulkojuma redaktors, bet pārējie strādājuši pie citām LVM daļām.

²³ Vācu *Bruno Hanenfeld, Georg Ulrich, Johann Wedemeier un Heinrich Lademacher*, vairāk sk. Straubergs 1936, 629. Domājams, piedalījušies arī citi mācītāji (SLV, 37).

Šķiet, ka rediģēšana tiešām bija svarīga grāmatas gatavošanas procesā, jo “atbrīvošana no daudzām kļūdām” uzsvērtā pat tās titullapā.²⁴ Tomēr, salīdzinot šo trešo izdevumu ar otro, nevar teikt, ka tie būtiski atšķirtos. Drīzāk tas ir pilnveidots Manceļa tulkojums, kurā, kā secināts agrākos pētījumos (Kazakēnaitē 2020; 2022), redaktors vai redaktori atteikušies no dažām gramatiskajām formām, nomainījuši vai pielikuši klāt vārdus, tā tulkojumu paturot tuvāku Lutera Bībeles variantam.

Kā no teiktā būtu gaidāms, trešajā Sir izdevumā ir ievērojami vairāk leksikas izmaiņu – kopā 86 mainīti vārdi. Pēc nomainīto vārdu sadalīšanas pa vārdšķirām novērojama lielāka izmaiņu daudzveidība – mainīti gandrīz visu vārdšķiru vārdi, izņemot skaitļa vārdus un izsaukmes vārdus, kuru tekstā tāpat ir ļoti maz. Desmit reižu tulkojumā nomainīti lietvārdi, pa 5 – īpašības vārdi un apstākļa vārdi, 18 – darbības vārdi, 6 – vietniekvārdi, 12 – prievārdi, 30 – saikļi un partikulas. Tie grāmatas nodaļās ir sadalījušies tā, kā rādīts 1. diagrammā.

1. diagramma. **Leksikas izmaiņu skaits Sir₃ nodaļās un to sīkākais iedalījums vārdšķirās**

Pirmie vispārīgie secinājumi, kas izriet no diagrammā attēlotajiem rezultātiem, – lielākais nomainīto vārdu skaits vienā grāmatas nodaļā ir seši, nedaudz blīvāk izvietotas un arī daudzveidīgākas izmaiņas atrodamas grāmatas pirmajā pusē: 8.–23. nodaļā. Šie secinājumi papildina pētījumu

²⁴ Titullapā rakstīts: “Numehr aber mit Fleiß durch= | gefehen / und von den merklich= | lichften Fehlern gefäubert | worden.” Paradoksāli – teiktajā ieviesusies korektūras kļūda (*merklichlichften*).

par Sir₃ iespraudumiem un izlaidumiem (Kazakēnaitē 2020, 341), kurā pamanīta līdzīga to koncentrācija. Tas liek domāt, ka intensīvāk tikusi rediģēta pirmā grāmatas puse.

4.1. Lietvārdi

Lietvārdi Sir₃ nomainīti desmit reižu (9 leksēmas), un vairākums no tiem šķiet pašas latviešu valodas variantuma vai sinonīmijas atspulgs. Proti, nav vērojama citu avotu ietekme, bet jādomā, ka nomainītie vārdi ir tuvas nozīmes reģionālie varianti, kas jaunajiem redaktoriem šķituši ierastāki. Piem.:

- (1) *Drano* → *Nhe läppo tawo **Dhrehbo** deh!* (10⁴₂₄);
- (2) *Drahnas* → *Ghanna gir eekfchan fchahs Dfiewofchanas / kam Uhdens und Maije / **Drähbas** und Namms gir* (29²⁷₆₇);
- (3) *Appakfchadrahnas* → *aplicka tam tahs **Appakfcha drähbes** / tohs ghaṛṛus Swahrkus / und ihftānus Swahrkus* (45¹⁰₁₀₇);
- (4) *Turrneem* → *und ey tickai us auxteem **Tohrixeem*** (9²⁰₂₀);
- (5) *Durrweem* → *py winja **Durreem*** (15²⁴₃₂);
- (6) *Krahβnes* → *Winja darra karrftake nhe ka dauds **Krahfšas*** (43⁴₁₀₂).

Lielākoties maiņa ir sporādiska, pa vienam gadījumam, izņemot konsekventu leksēmas *drānas* maiņu pret leksēmu *drēbes*. Dažu vārdu variantums vērojams arī Mancelļa vārdnīcā, kurā atrodam gan vārdus *Drahna*, *Drehbe* kā vācu *Kleid* (103A. lpp.), gan *Durris*, *durrwis* kā vācu *Thür* (185A. lpp.). Tomēr vācu *Ofe* Mancelis tulkojis kā *Krahβnis*, *zeplis* (134A. lpp.), bet *Thurn* kā *Turnis* (185B. lpp.); Sir₃ ievietotie varianti *krāss* un **toriksis* nav fiksēti viņa vārdnīcā. Tiesa, būtu jāšaubās, vai eksistēja tāds vārds kā *Tohrixeem*, visdrīzāk tā ir iespieduma kļūda (mīkstā *ṛ* vietā *ix*). Pēc saknes patskaņa redzams, ka redaktori priekšroku devuši *tornim* nevis *turnim*.

Pie šādām maiņām vēl būtu jāpieskaita Sir 19:20 frāzes maiņa:

- (7) *wiβkim Durnniba* → *Bett gir Blehdiba / und Ällkadeewiba / und **tiera jeghiba** und Trackums* (19²⁰₄₂).

Mancelim leksēma *durnība*, arī *durnis* bijusi labi pazīstama, jo lietota citos viņa darbos un iekļauta vārdnīcā²⁵. Tomēr vēlākie 17. gs. autori vismaz šajā

²⁵ T. i., *vnweiß* – *nheghuddris*, *durnnis* (206A. lpp.), *vnwiffenheit* – *durnniba*, *nhefinnafchana* (212A. lpp.).

kontekstā reliģiskos darbos to nav izmantojuši, piem., arī 1685. g. *Vermehretes Lettisches Handbuch* iekļautajā Zīraka gudrības grāmatas (turpmāk – VLH_Syr) izdevumā šajā pantā atrodams vārdu savienojums *tihra Çeķķiba*.

Divos gadījumos būtu iespējams saskatīt Lutera Bībeles vai vismaz vācu valodas ietekmi:

- (8) *Wirrfseneekeem* → *Dauds Tyrannem gir femmeh ja nošād biyis* (10⁵₂₄) [LB: Viel Tyrannen haben müssen herunter auff die Erden sitzen];
- (9) *Atzraudfi* → *Wings pattur to labbu darrifchanu to Zillwähko ka kahdu speefchamu Grädjänu / und tohs labbus darbus ka kahdu Atzis=Abullu* (17¹⁸₃₇) [LB: Er behelt die wolthat des Menschen / wie ein Siegelring / vnd die gute werck / wie ein Augapffel].

Abos piemēros Manceļa izvēlētais latviskākais variants atmests, tādā veidā tulkojumu pietuvinot Lutera vāciskajam variantam. Pirmajā redzam aizguvumu *tirāns*, kura vietā Mancelis lietojis *Wirrfseneex* (133B. lpp.)²⁶, bet otrajā piemērā – kalku no vācu valodas. Šo vācu *Augapffel* Mancelis arī vārdnīcā tulkojis kā *Atz=raugs* (24B. lpp.).

Visi iepriekšējie maiņas piemēri atspoguļo lietvārda maiņu pret lietvārdu, bet vienā gadījumā *Sir₃* lietvārds nomainīts pret īpašības vārdu substantīva nozīmē:

- (10) *Tayßniba* → *und ta Tayßna zerriba nhe pallix aran* (16¹³₃₅) [LB: Vnd des Fromen hoffnung wird nicht aussen bleiben].

Šāda rīcība izskatās pēc mēģinājuma vienā vārdu savienojumā izvairīties no diviem abstraktiem lietvārdiem ar izskaņu *-iba*, jo to blaku lietojums apgrūtina uztveri, bet *Sir₃* piedāvātā konstrukcija sarežģījumus nerada.

4.2. Īpašības vārdi

Šīs vārdšķiras vārdi *Sir₃* nomainīti piecas reizes (3 leksēmas). Pa divām reizēm Manceļa lietotais vārds *dīvens* mainīts uz *rets*, bet *labs* – uz *rāms*:

- (11) *Diewānu* → *tai Širrdei jabrienoyahs par tahdu rāttu leetu* (43²⁰₁₀₃) [LB: vnd das Hertz mus sich verwundern / solchs seltzams Regens];
- (12) *dywāni* → *Turpatt gir rātti Brynumi* (43²⁷₁₀₃) [LB: Daselbst sind seltzame Wunder];

²⁶ *Lettsu* šis vārds atrodams divreiz: kā vācu *Oberfter* (133B. lpp.) un *Regierer oder Regent* (141A. lpp.).

- (13) *labbam* → *Wiß kaß no Eešakumu raddiets gir / taß gir **Rahmeem** labb* (40³⁰₉₃) [LB: Alles was von anfang geschaffen ist / das ist dem Fromen gut / Aber den Gottlosen schedlich];
- (14) *labbeem* → *Schee wißi nahk teem **Rahmeem** par labb* (40³²₉₃) [LB: Solchs alles kompt den Fromen zu gut / Vnd den Gottlosen zu schaden].

Manceļa vārdnīcā *Lettus* vācu *seltsam* un *fromm* atrodami šādi ekvivalenti: *feltzam* – *rarus*, *rāts* (167A. lpp.), bet *From* – *labbs*, *ghohdiegs*, *rahms* (66A. lpp.). Tātad Mancelis pats ārpus šī konteksta vācu *seltzam* nav tulkojis *dīvens*, vārdnīcā izvēlēties atbilstmi *rets*. Grūti pateikt, vai arī tolaik *dīvenam* kā mūsdienu *dīvainam* piemita nedaudz negatīva nozīme ('savāds, jocīgs'), bet acīmredzami jaunā izdevuma redaktoriem vārds šķita maiņas vērts.²⁷ Tā kā 1545. g. Zīraka gudrības grāmatas vācu variantā vārds *seltsam* ir lietots tikai divos piemēros redzamajos gadījumos, jāteic, ka šī vārda nomaiņa ir bijusi konsekventa, jo tas mainīts abos gadījumos.

Pretēji ir ar *labs* → *rāms* maiņu. Lai gan Mancelis šajā Bībeles grāmatā visbiežāk vācu *fromm* ir tulkojis *rāms*, vietām parādās arī cits ekvivalents – *labs*. Turpretī 1671. g. redaktori vārdu mainījuši tikai divās tuvu esošās vietās, dažviet vēl atstājot *labs*.²⁸ Piem., Sir 7:23 Lutera Bībelē atrodam *Einen fromen Knecht habe lieb*, kas Manceļa tulkojumā *Labbu Kalpu myļo*, kaut tajā pašā lappusē 21. pantā lietots *rahmas Šeewas* (vācu *fromen Frawen*). Nav skaidrs, kāds bija iemesls izvēlēties dažādus variantus, jo šķiet, ka *rāms* semantiski aizgūtā nozīmē 'dievbijīgs' bija izplatījies senajos reliģiskajos rakstos (Vanags 2019b, 281–282). Varbūt 13. un 14. piemērā varētu saskatīt redaktoru veiktu stila labojumu, tieksmi neatkārtoties, jo abos gadījumos 1643. g. izdevumā redzam Mancelim gana raksturīgu stilistisko paņēmieni atkārtojumu, proti, tautoloģiju – *labbam labb* un *labbeem par labb*²⁹. Taču, ja tas ir īstais iemesls, vārdi nav mainīti konsekventi, jo 1671. g. Sir 12:2 atrodam arī *Darri Labbam labb* (vācu *Thu dem Fromen guts*).

Līdzīgi ir ar cita īpašības vārda maiņu:

²⁷ Tiesa, 1685. g. VLH izdevumā leksēma šajos pantos vēl ir paturēta – *in tai Širdi jabrihnojahs pahr tahdu dihwenu Leetu* un *Tur irr dihweni Ehrmi*.

²⁸ 1685. g. VLH izdevumā ir līdzīgi kā Mancelim: *tas irr teem Labbeem par Labba* un *Šihiš Leetas wiššas nahk teem Labbeem par Labba*.

²⁹ Par reduplikāciju un to veidiem Manceļa darbos sk. Bērziņš 1944a; 1944b; Ozols 1965, 199; Frīdenberga 2020.

- (15) *gruhtz* → *und nhe ais=mirfti / ka šuhrs tu tawai Mahtei tappis efši* (7²⁹₁₆) [LB: vnd vergiss nicht / wie sawr du deiner Mutter worden bist].

Lai gan te *grūts* nomainīts uz *sūrs*, kas atbilst Lutera Bībelē lietotajam *sauer*, citviet atstāts – Sir 14:15 *gruht Sweedr* (vācu *sauren Schweis*). Šādas maiņas iemesls nav skaidrs, jo piemērotāks vārds šai kontekstā, kad runā par dzimšanu, grūtniecību, liktos tieši Manceļa piedāvātais, kas atrodams arī 1685. g. VLH_Syr tulkojumā – *in ne aismirfti / kahds gruhts tu tawai Mahtei bijs ešši*, savukārt Glika tulkojumā – *un ne aismirfti tawas Mahtes Šahpes*.

4.3. Vietniekvārdi

Vietniekvārdi Sir₃ nomainīti sešas reizes (4 leksēmas). 16. piemērs, pēc konteksta spriežot, var tikt uzskatīts par iespējamu kļūdu, jo tāda maiņa nav pamatota, bet 17. piemērs ir korektūras kļūdas labojums:

- (16) *kas* → *Redfeeta tas teem Wätzakeem notitzis / und jemmeeta to währa* (2¹¹₅);
(17) *to* → *Dohd tam Auxtakam / ka wings tōw dewwis gir / und ko tawa Rohka paßfeh / to dohd ar preezigeem Atzeem* (35¹²₈₁).

Trīsreiz Manceļa lietotā personas vietniekvārda *viņš* vietā atrodams cits:

- (18) *winjo* → *Deews ghaušsena teem labbeem fauwo Manntu* (11²⁴₂₅) [LB: GOtt segnet den Fromen jre gūter];
(19) *winja* → *und fläppähne winjai pehtz stayga / kur ta noeedt* (14²³₃₂) [LB: wo sie hin gehet];
(20) *winjam* → *uhßzeļļ šawu buhdu py winjas Šeenu / und gir tam labba Mayaweeta* (14²⁵₃₂) [LB: vnd ist jm eine gute Herberge].

Pretstatā iepriekš minētajiem šie trīs izskatās pēc mērķtiecīgiem stila labojumiem. Šķiet, ka labojumi 19. un 20. piemērā varēja būt spontāns lēmums, iespējams, pārrakstot tekstu. Savukārt 18. piemērā redzamā maiņa izraisa vairāk jautājumu, jo personas vietniekvārda *viņš* ģenitīva maiņa uz piederības vietniekvārdu *savs* maina paustā jēgu. Ja tā ir nevis kāda kļūda, bet redaktoru uzskata izpausme, tas rāda, ka manta tomēr pieder Dievam, nevis *tiem labiem*. Un šāds teoloģiskais piegājiens ir ticams, jo līdzīgu uzskatu pauž arī 1685. g. VLH_Syr – *Deews pagaušsina teem Labbeem šawu Mantu*, lai gan tam pamats nav meklējams citvalodu avotos.³⁰

³⁰ Piem., Vulgātā – *Benedictio Dei in mercedem justi festinat, et in hora veloci processus illius fructificat*; Septuagintā – *εὐλογία Κυρίου ἐν μισθῷ εὐσεβοῦς, καὶ ἐν ὥρᾳ ταχινῆ ἀναθάλλει εὐλογίαν αὐτοῦ*.

Pēdējais piemērs ir ļoti neviennozīmīgs un vietniekvārdu sadaļā iekļauts ar nosacījumu:

- (21) *the Matti zeļļahs ftaħwu* → *Kurr dauds thop dfirdets Deewu minnam* / **tur** *Matti zeļļahs ftaħwe* (27¹⁵₆₁) [LB: da gehen einem die Har zu berge].

Grūti pateikt, kas domāts ar Manceļa lietoto *the* – vietniekvārds *tie* vai apstākļa vārds *te*.³¹ Abi reizēm tulkojumā tiek rakstīti līdzīgi, piem., *tie* – *Nhe neezini ko the Ghuddri runna / bett patturi ko winji mahza*, vai *te* – **The** *rādfaht juhs / ka es nhe söwis dehļ ween ftradayu*. Arī konteksts 21. piemērā nepalīdz identificēt, jo būtu iespējami abi. Skatoties Lutera Bībelē, redzam, ka tiek lietots vācu *da*, kas latviešu valodā var būt tulkojams ļoti dažādi, tostarp ‘tur’ (ME 4, 151, 268). Tomēr nedaudz ticamāk, ka tas ir vietniekvārds – *tie mati* ‘die Har’ –, nevis apstākļa vārds, jo Mancelis nav tulkojis burtiski. Ja tas tiktu uzskatīts par apstākļa vārdu, būtu vērojama interesanta maiņa ar pretējas nozīmes vārdu. Jebkurā gadījumā leksiskā maiņa ir notikusi, un liekas, ka tā var būt radusies tiklab Lutera tulkojuma ietekmē, kā tajā būtu iespējams saskatīt stilistisku nolūku – lietojot *tur*, veidojas paskaidrojošais pāris *kur–tur*.

4.4. Darbības vārdi

Vienu no kuplākajām grupām veido darbības vārdi – 18 maiņas piemēru (9 leksēmas). Vairāk nekā trešdaļā gadījumu Manceļa lietotais darbības vārds *olāt* ‘cienīt, godāt’ mainīts uz kādu citu:

- (22) *ohla* → *aifto wings Afšinaibleechanu tur=ri par nhe neeka* (8¹⁹₁₉) [LB: Denn er achtet blut vergiessen wie nichts];
- (23) *ohla* → *Kas Debbefšies pehtz man bāhda* (16¹⁶₃₅) [LB: Wer fragt im Himmel nach mir?];
- (24) *nhe ohla* → *Proht wings to / und nhebāhda to / tad ghrāko wings diwekahrtige* (23¹³₅₁) [LB: Versteht ers vnd verachts / so sündiget er zwifeltig];
- (25) *nhe ohla* → *Tas Wifšo Auxtakais nhe uhfluko mannu Ghrākus* (23²⁶₅₂) [LB: Der Allerhöhest achtet meiner Sünde nicht?];
- (26) *no Širrds to nhe ohla* → *bett kaß no Širrds ta nhe eeghribbas* (32¹⁹₇₄) [LB: Wers aber nicht mit ernst meinet];
- (27) *ohla* → *Kas Deewa Wahrdam titz / tahs zeni tohs Baußlus* (33²⁸₇₅) [LB: der achtet die Gebot];

³¹ Pirmajā Zīraka gudrības grāmatā šajā vietā atrodam *teh*.

- (28) *tattfche wings pehtz tōw nhe ohla → Und jeb wings ghan tawas Bāhdas rāds / **tad leek wings tomehr tōw tadahs nieckt (keppereht)** / und Ghalwu par tōw kratta (13⁹₂₉)* [LB: Vnd wenn er gleich deine Not sihet / lesst er dich doch faren / vnd schüttelt den Kopff vber dich].

Kā redzams piemēros, redaktori dažādos pantos izvēlējušies arvien citu leksēmu vai pat tulkošanas paņēmieni, kā 28. piemērā, bet ļoti konsekventi atteikušies no apvidvārda *olāt*, ko varbūt paši nav maniļjuši aktīvi lietojam. Līdzīgi ir ar vārdu *noģist*, kas mainīts visā Ziraka gudrības grāmatā, tiesa, arī dažādi:

- (29) *nogift → Ko kas labba darryht gribb / to warr py Atzeem **mannicht**³² (13³¹₃₀)* [LB: WAs einer im sinn hat / das sihet man jm an den augen an / es sey guts oder böses];
(30) *noghift → Ghann kahdam warr py Atzeem **nolukoht** (19²⁶₄₃);*
(31) *nogift → tha arridfan py Wallodas warr **nomannieht** (27⁷₆₁).*

Divreiz Sir₃ mainīts vārds *darīt*:

- (32) *darra → Aifto ta Deewa Bijafchana darra ghuddrige dfie=woht / und Deewa Bauflis **mahza** šaprotige darryht (19¹⁸₄₂)* [LB: [...] vnd Gottes gebot / leret klüglich faren in allem Handel];
(33) *nhe darryß → Tha Jecka dahwans / dauds labbu tōw **nhe ifdohs** / Aifto ar wenu Atzi dohd wings / und ar šeptingeem Atzeem *fkattahs wings* / ko wings par to *dabbu* (20¹⁴₄₄)* [LB: DEs Narren geschenck wird dir nicht viel frumen].

Abos piemēros vārda nomaiņa izskatās pēc stilistiska uzlabojuma. Pirmajam pamatā varētu būt bijis Lutera tulkojums, kurā atrodams tieši vārds *lehren* ‘mācīt’, savukārt otrajam tik tieša saikne ar Lutera Bībeli nav vērojama. Te varbūt bijusi saskaņošana ar tālāk pantā lietoto *dot* (sk. piemēru).

Pārējās darbības vārdu maiņas tekstā ir savrupas un fiksētas pa vienai reizei:

- (34) *ißbayloyahs → Aifto kas py šawu Ammatu **tohp ifšamiffis**, / kas grib tam *palliedfeht?* (10³²₂₃)* [LB: Denn wer an seinem ampt verzagt / wer wil dem helffen?];
(35) *šarga → Daffch gir *Šiexts* und **thaupt** (11¹⁸₂₅)* [LB: MAncher karget vnd sparet];

³² Kļūda drukātajā tekstā, e vietā c.

- (36) *nhe šauga* → *Kad winja Schälafstiba mittahs / tad nhe palleek py tadeem myligeem Wahrdeem / und nhe fmaida ar Šoh=dibu und Zeetumu* (13¹⁵₂₉) [LB: Wenn er vngnedig wird / so bleibets nicht bey solchen freundlichen worten / vnd schertzet nicht mit straffen vnd gefengnis];
- (37) *kußloyahs* → *win=jo Smeeschana gir tickai Ghräki / und to wehl ar to Kut=tenayahs* (27¹⁴₆₁) [LB: Vnd jr lachen ist eitel sünde / vnd kutzeln sich doch damit];
- (38) *ißgaift* → *Dauds nahk Nhelaimeh ta Nauda dehļ / und ißniext par to Atzeem rādfoht* (31⁶₇₀) [LB: V]el komen zu vnfal vmb Gelds willen / vnd verderben drüber / fur jren augen].

Interesantākais no visiem šķiet Sir 13:15 (36. piemērs), jo nomainītā vārda semantika tik ļoti atšķiras – *saugt* ‘saudzēt’ nomainīts pret *smaidīt*. Šis piemērs apstiprina – lai gan Mancelis par pamatu ņēmis Lutera Bībeli, viņš noteikti ir ieskatījies citvalodu avotos, proti, šī panta vieta atbilst Vulgātai (*parcere* ‘saudzēt, taupīt’), bet ne Lutera tulkojumam (*scherzen* ‘jokot, jokoties’).³³ Kaut gan redaktori vārdu nomainījuši, vai nu sekodami Lutera Bībeles tulkojumam, vai nepieņemdami apvidvārdu *saugt* ‘saudzēt’, latviešu reliģisko tekstu tradīcijā luteriskais variants nav iegājies, jo nozīme ‘saudzēt’ šai vietā atrodama gan 1685. g. VLH_Syr izdevumā, gan pirmajā un arī vēlākajās latviešu Bībelēs.

Visi pārējie maiņas piemēri ir vismaz nedaudz tuvākas nozīmes vārdi. Arī tajos var saskatīt pietuvināšanos Lutera Bībelei vai nozīmes nianšu precizēšanu. Kā *sargāt* un *taupīt* gadījumā, kad Lutera Bībelē atrodam *sparen* ‘krāt, taupīt’ un vispār tiek runāts par naudu, tātad taupīšanas nozīme šajā kontekstā ir piemērotāka nekā sargāšanas. Arī Sir 10:32 vācu *verzagen* nozīme ir ‘izmist, krist izmisumā’, nevis ‘baiļoties’, kā ir Mancelim, un Sir 27:14 vācu *kitzeln* tiešā nozīme ir ‘kutināt’, nevis ‘kustēt, kustēties’³⁴. Tāpat Sir 31:6 Lutera Bībelē lietoto vācu *verderben* Mancelis vārdnīcā tulkojis nevis *izgaist*, kā atrodam Zīraka gudrības grāmatā, bet *iß=niekt* (193A. lpp.)³⁵. Interesanti, ka šī vieta piesaistīja redaktoru uzmanību, un kontekstā, kad tiek runāts par cilvēkiem, piemērotāks tulkojums viņiem šķitis *iznīkt*, nevis *izgaist*. Jāteic, ka vispār visu šo Lutera Bībelē lietoto vācu vārdu ekvivalenti Manceļa vārdnīcā atbilst jauno redaktoru izvēlei: *sparen* – *taupiet* (171A. lpp.), *verzagen* –

³³ Savukārt Septuagintā šai vietā tiek lietots gr. φείδομαι ‘apžēlot, taupīt, atturēties’.

³⁴ Te laikam Manceļa lietotais *kußloyahs* ir latviešu apvidos fiksētais *kūšļoties* ‘kustēt, kustēties’.

³⁵ Tajā pašā lappusē vācu *verderben* – *šamaitht, maitht*.

ifšamift (215B. lpp.), *kützeln – kuttenaht* (110A. lpp.). Tas liecina, ka jaunā izdevuma redaktoru pieeja bijusi gana burtiska, precīzāk – burtiskāka par Manceļa pieeju. Zinot, ka no vārdnīcas *Lettus* daudzi latviešu valodu mācītājs ilgus gadu desmitus (Zemzare 1961, 19), nav iespējams droši noraidīt arī tās tiešo vai netiešo ietekmi uz redaktoru lēmumiem.

Tikai viena izmaiņa – sajaukti diezgan līdzīgie burti *b* un *p* – šajā grupā šķiet nejauša:

(39) *by* → *manni Sarri py kraßni und jauki* (24²²₅₄).

4.5. Apstākļa vārdi

Apstākļa vārdi *Sir*₃ nomainīti piecas reizes (5 leksēmas). Vairākums neizraisa aizdomas par nejaušību, kā:

(40) *mohke* → *Ar ick kattru Zillwäku dfiewo mylige / beet ftarp tuhx=tofcheem ghruhte (knappe) weenam titzi* (6⁶₁₂) [LB: HALts mit jederman freundlich / Vertraue aber vnter tausent kaum einem];

(41) *zeenige* → *Šaprotiegs Zilwähx šawu dawanu derrigu darra ar myligeem wahrdeem / bett ko tee Jecki dahwena / to tee paffchi darra nhezeenige* (20¹³₄₄) [LB: E]n weiser Man machet sein Geschenck **werd** /mit lieblichen worten / Aber was die Narren schencken / machen sie selbs **vnwerd**];

(42) *ohla ka nhe neeka* → *aifto wings Afšinaifbleefchanu tur=ri par nhe neeka* (8¹⁹₁₉);

(43) *wiškim Durrniba* → *Bett gir Blehdiba / und Ällkadeewiba / und tiera jehhiba und Trackums* (19²⁰₄₂).

40. piemērā Mancelis lieto interesantu, tekstā vienreiz sastopamu formu *moki*, kas, šķiet, agrākajos rakstos nav parādījusies. Šo formu par piemērotu vai pietiekami skaidru nav uzskatījuši 1671. g. redaktori, jo ne tikai svītrojuši to ārā, nomainīdami uz *grūti*, bet arī ieteikuši variantu iekavās – *knapi*. Līdzīgu tulkojumu ārpus konteksta sniedz pats Mancelis, kas Lutera Bībelē lietoto vācu *kaum* vārdnīcā tulkojis kā *ghruhte* (100A. lpp.), taču šajā pantā izvēlējies *moki*, kam nozīme laikam bijusi ‘knapi, ar grūtībām’ (sk. arī ME 2, 683)³⁶. Grūti pateikt, vai gadījumā šo formu nav darinājis pats Mancelis, jo tā nav pazīstama mūsdienu latviešu valodā un nav arī fiksēta izloksnēs. Taču – lai

³⁶ Tas secināms arī pēc cita Ziraka gudrības grāmatas piemēra 27. nodaļas 28. pantā: *Pretzeneex warr šow par Nhetaißnibu ar mohku šargatees / vnd Bohdneex par Ghräkeem*, kam Lutera Bībelē atbilst *E]n Kauffman kan sich schwerlich hüten fur vnrecht / vnd ein Kremer fur sünden*.

gan 1671. g. vārdforma jau tika nomainīta, tā vēl paturēta 1685. g. VLH_Syr.

41. piemērā apstākļa vārds mainīts uz īpašības vārdu. Tādas maiņas motivācija ir ļoti neskaidra, jo Lutera tulkojumā var redzēt, ka pantā ir vārdu saspēle, taču 1671. g. nomainīts tikai viens no diviem lietojumiem, tā zaudējot saskaņošanu abās teikuma daļās. Arī Manceļa *Lettus* vārdu *zeenięs* atrodam pie vācu *wehrt* (208B. lpp.), bet *derrięs* – pie vācu *tauglich* (182A. lpp.). 42. piemērs, Sir 8:19 maiņa, ir skaidrāks – tā notikusi, jo mainīti darbības vārdi un to pārvaldījums. 43. piemērā ir nomainīta frāze, un jādōmā, ka pirmā komponenta maiņa ir saistīta ar lietvārda maiņu, jo *wiβkim* Manceļa tulkojumā parādās vēl četras reizes un nevienā citā vietā leksēma nav pievērsusi redaktoru uzmanību.

Pēdējais šinī grupā iekļautais piemērs nav viennozīmīgs:

(44) *ta* → *Jht ka turrahβ ta bailiga Śirrds ta Jecka śawa Dfirrfchanà prettie nheneekadu iβbail* (22²²₅₀) [LB: Also stehet das blōde hertz des Narren in seinem fūrnehmen].

Te var būt sajaukts *k* un *t* burts, taču droši to uzskatīt par kļūdu ir grūti. Skatoties citvalodu avotos vai vēlākajā 1685. g. VLH_Syr izdevumā (*Itt tā turrahs ta bailiga Śirds*), Sir₃ maiņa nešķiet pamatota, tomēr iepriekšējais – 20. – pants sākas līdzīgi ar *Jht ka* un varbūt ir iespējams nomainību.

4.6. Prievārdi

Sir₃ nomainīti tikai divi prievārdi – *īz* un *pa* –, taču tas darīts 12 reižu. Tiesa, desmit no tām ir konsekventa *īz* nomaiņa uz *līdz* (9 reizes) un *aran* (1 reizi):

(45)–(53) *iħβ, iħs* → **Lieds** *patt Nawy* (4³³₁₀); *no weenu Deenu liedš ohtram* (5⁸₁₁); *Nhe taupi attftahtees no Ghrākeems liedš tawai Nhewefšelibay* (18¹⁹₁₉); *nhe ghaidi ar labbumu tawas Dfiewoščhanas liedš tahs Nawes* (18¹⁹₁₉); *winja Luhkščhana ftepyahs liedš Paddebefšeam* (35²⁰₈₂); **lieds** *tahs Nawes* (36²₈₄); *no weenu Juhri liedš ohtram* (44²³₁₀₆); **lieds** *paffchu Wātzumū* (46¹¹₁₁₁); *taβ lieds fcho paffchu Deenu śalaufiets gir* (47⁸₁₁₃);

(54) *iħs* → *warr aran tawas Muttes nahkt* (28¹⁴₆₄).

Nītiņa (2007, 31, 39) apgalvo – lai gan *īz* ar prievārda *līdz* nozīmi ir pieminēts pirmajās gramatikās, tas atrodams tikai visvecākajos rakstu avotos. Šķiet, ka par vispārīgi pieņemamu vai saprotamu to nav uzskatījuši jau trešās Zīraka gudrības grāmatas redaktori 17. gs. otrajā pusē, jo svītrojuši arī ļoti

konsekventi.³⁷ Sir 28:14 vērojama interesanta *īz* → *aran* maiņa, jo, piem., Jānis Endzelīns (1905, 52) uzskatījis, ka *āran* ar nozīmi ‘no’ latviešu valodā nekad nav bijis raksturīgs un to kļūdaini lietojuši tikai visvecāko rakstu autori. Arī Nītiņa (2007, 32), turpinādama Endzelīna domu, secina, ka, izņemot gramatikas, vārdnīcas un Manceļa darbus, citos tekstos kopš 17. gs. *āran* ar šo nozīmi nav konstatēts. Savukārt te redzam – lai gan redaktori varēja izvēlēties ļoti plaši grāmatā lietoto prievārdu *no*, tas nav darīts un priekšroka dota leksēmai *āran*.

Divas reizes prievārda *pa* vietā Sir₃ atrodams cits:

(55) *pa* → *Nhe reyeēß ar kahdu Dußmīgu / und nhe ſtayga weens ar to par Zellu* (8¹⁹₁₉) [LB: HAddere nicht mit einem Zornigen / vnd gehe nicht allein mit jm vber feld];

(56) *pa* → *Und ſkattahs zour winjas Lohgu eekſchan* (15²⁴₃₂) [LB: vnd kucket zu jrem Fenster hinein].

Abos gadījumos maiņas motivācija nav īsti skaidra, un tas liek domāt, ka jaunais variants un ar to izsakāmā attieksme vienkārši bija pieņemamāki grāmatas redaktoriem. Vispār senajos rakstos prievārdu lietošanas paralēlisms nav retums (Nītiņa 1978, 210). Uz prievārdu *pa* un *par* krustošanos ne tikai latviešu izloksnēs, bet arī senajos rakstos norāda arī Nītiņa (2007, 56–57), kas turpat ieminējusies par *pa* un *caur* lietošanu līdzīgos kontekstos. Te vienīgi būtu piebilstams tas, ka citviet redaktori nav labojuši līdzīgā kontekstā lietoto *pa*, piem., *Jeckis eekattahs tudell pa Lohgu* (47. lpp.).

4.7. Saikļi un partikulas

Šo divu vārdšķiru maiņa Sir₃ vērojama 30 reižu (5 leksēmas). No tām pat 26 reizes tas pats *tattſche* nomainīts pret *tomähr/tomehr*. Tā ir viskonsekventākā maiņa, kas veikta Sir₃, jo nomainīti visi *taču* lietojuma gadījumi, turklāt vēl tik daudzas reizes. Tā kā *taču* (līdzīgi *tomēr*) tiek lietots gan kā sakārtojuma saiklis, gan kā partikula, izlemts šajā rakstā abas vārdšķiras aplūkot kopā. Dažreiz robeža starp tām ir grūti nosakāma, un abām ir tā pati nozīme – gan saikļi, gan partikulas norāda uz pretstatījuma attieksmēm. Vairāki piemēri:

(57)–(61) *tattſche* → *Aifto tas Kungs gir tas Wiſſo Auxtakais / und dar=ra Tomehr*

³⁷ Līdzīgu Manceļa lietotā *īz* atmešanu novērojusi arī Andronova (2020, 26–27), pētidama Georga Dreseļa katķismu Manceļa valodas fonā.

leelus Darbus zaur teem Sämmoſcheem (3²¹₇); und tomehr nheneeka kļaht darra (4³⁴₁₀); tad tomähr mehs nhe ſpehyam (43²⁹₁₀₄); Wings tomähr wehl dauds auxtahx nhe ka wiſſi winja Darrbi (43³⁰₁₀₄); Ślaweyeeta und teitzeta to Kungu / zeek ſpādami / wings tomähr gir wehl auxtahx (43³²₁₀₄).

Nākamie ſai grupā iekļautie vārdi tekstā ir sastopami pa vienai reizei:

- (62) *tad* → *Gir tōw Kallps / kad aißbildini to ka tōw paffchu (33³¹₇₇)* [LB: HASTu einen Knecht / so halt vber jm];
- (63) *kad* → *No tennes nahk wiſſa Leppniba / ka kads Zillwäx no Deewu noſkirrahs (10¹⁴₂₂)* [LB: DA kompt alle Hoffart her / wenn ein Mensch von Gott abfelle];
- (64) *bett jepſche to Beßdeewigo dauds gir* → *Weens ghodiegs Wiers warr weenu Jälgawu uspalliedſeht / bett kad jehle to Beßdeewigo dauds gir / tad tomähr ta zaur teem kļuhft ißpohftita (16⁵₃₄)* [LB: EJn fromer Man kan einer Stad auffhellffen / Aber wenn der Gottlosen gleich viel ist / wird sie doch durch sie verwüſtet].

62. piemērs – kļūda, kad ir sajaukts *k* un *t* burts. Tāpat 63. piemērā, Sir 10:14, panta maiņas *kad* → *ka* motivācija izraisa ſaubas, lai gan, kā minēts iepriekš, reizēm *ka* un *kad* tiek lietoti jaukti. Savukārt, runājot par 64. piemēru, vispirms jāmin, ka Sir₃ vērojama konsekventa atteikšanās no *jebšu* – vārdā tiek atmests gala –*šu*, atstājot tikai *jeb* vai *jebb*. Tas neattiecas uz vienīgo gadījumu, kad Sir 1:29 bijušā *jebſchu* vietā ir *jebſche*. Tātad acīmredzami šo saikļa variantu tulkojuma redaktori nav uzskatījuši par piemērotu. Bet grūti spriest, kāpēc šai vietā redzama to nomaiņa uz vārdu savienojumu *kad jehle*. Paša Mancelļa vārdnīcā kā *jebſche* ekvivalentus vācu valodā atrodam gan *ob gleich* (133B. lpp.), gan *wiewol* (210B. lpp.), bet *kad jehle* sniegts pie vācu *wann doch* (201A. lpp.). Lutera tulkojumā gandrīz visos gadījumos lietotais vārdu savienojums *aber wenn* līdzīgos teikumos Mancelļa tulkojumā atbilst *bet kad*. Tātad visdrīzāk tas ilustrē maiņu uz iespējami ierastāko variantu, pievienojot nozīmes pastiprinājuma partikulu.

Vienu reizi Sir₃ nomainīta arī partikula *irr*:

- (65) *irr* → *Dohma uhs wiņju / ka wings mirris gir / ta buhß arr tōw mirrht / wackar mann / ſchodeen tōw (38²³₈₉)* [LB: so mustu auch sterben].

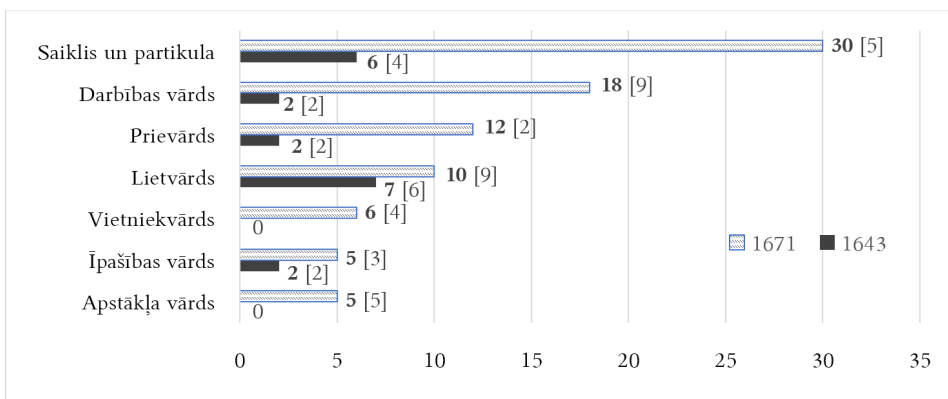
Kā jau daudzreiz rakstā minēts, arī šīs maiņas motivācija nav ļoti skaidra – lai gan partikula *irr* Zīraka gudrības grāmatā bieži sastopama, šāda maiņa ir vienreizēja. Vispār Mancelis savā tulkojumā neizmanto *arr* partikulas

funkcijā, ir sastopams tikai prievārds *ar* (*Arr Wahrdu, arr šawu darrbu*). *Sir₃* formu *arr* biežāk sastopam kā partikulu, jo uz šādu īso formu tika mainītas Manceļa lietotās *arrieg* un *arridfan*.

5. Apkopojums

Attiecībā pret grāmatas apjomu – 51 nodaļu ar aptuveni 25 tūkstošiem vārdlietojumu – secināms, ka leksikas izmaiņu Zīraka gudrības grāmatas 1643. un 1671. g. izdevumā ir maz, attiecīgi – 20 un 86 vārdlietojumi. Tomēr to daudzums abos izdevumos būtiski atšķiras, it īpaši ņemot vērā to, ka *Sir₂* teju puse no 20 piemēriem rada aizdomas par maiņas nejaušību, savukārt *Sir₃* par iespējamām kļūdām uzskatāmi tikai daži gadījumi. Tātad Mancelis, gatavodams otro Zīraka gudrības grāmatas izdevumu, nav pievērsis lielu vērību savā tulkojumā lietotajiem vārdiem, izņemot atsevišķus gadījumus, bet trešā izdevuma redaktors vai redaktori gan to ir darījuši. Tiesa, *Sir₃* tika nomainīti vienīgi latviešu valodas vārdi, bet *Sir₂* Mancelis vienu reizi labojis iespraudumā esošo latīņu *ne* → *non*.

Leksikas izmaiņas vērtējot no vārdšķīru viedokļa (2. diagramma), redzams, ka dažu vārdšķīru vārdi, kā saikļa vārdi, partikulas un darbības vārdi, attiecīgajā izdevumā mainīti biežāk par citiem.

2. diagramma. Leksikas izmaiņu absolūtais skaits pēc vārdšķīrām (pirmais skaitlis) un leksēmu skaits (otrais skaitlis kvadrātiņkā) *Sir₂* (1643) un *Sir₃* (1671)

Aplūkojot nevis absolūto gadījumu skaitu, bet katras vārdšķiras mainīto leksēmu dažādību (skaitlis kvadrātiekvās), paveras mazliet citāda aina. Visvairāk abos izdevumos mainīti lietvārdi, tiesa, Sir_3 tikpat bieži kā lietvārdi mainīti arī darbības vārdi (pa deviņiem gadījumiem). Tātad rediģējot vislielākā uzmanība pievērsta teikuma virslocekļiem. Mainīto leksēmu inventārs Sir_2 un Sir_3 nesakrīt, izņemot *kad* un *ka* maiņu, kas vērojama abās Zīraka gudrības grāmatās. Tas ļauj apstiprināt daudzviet pieminēto *ka* un *kad* jaukto lietošanu un to paralēlismu senajos rakstos.

Apkopojot teikto par leksēmu maiņas konsekvenci, jāsecina, ka lielākā daļa ir sporādiskas – konkrēta leksēma tekstā nomainīta vienu reizi. Par konsekventu leksēmas maiņu Sir_2 var saukt vienīgo maiņu – divreiz *saderēšana* nomainīta pret *derībām*. Sir_3 tādu ir vairāk: *drāna* → *drēbe*, *taču* → *tomēr*, *dīvens* → *rāms*, *īz* → *līdz* un *āran*; *noģist* → *(no)manīt* un *nolūkot*; *olāt* → *turēt*, *(ne)bēdāt*, *neuzlūkot*, *neiegribēties*, *ciņīt*.

Divdesmit Sir_2 maiņas sadalījušās apmēram vienmērīgi pa visu tulkojumu, turpretī Sir_3 novērojama blīvāka maiņu koncentrācija tulkojuma pirmajā pusē (52 pret 34, sk. 1. diagrammu), bet grāmatas beigās fiksētās maiņas galvenokārt ir daļa no konsekventi nomainītām leksēmām, kā *īz* → *līdz*. Tas papildina agrākā pētījuma par iespraudumiem un izlaidumiem Sir_3 novērojumu, ka intensīvāk tikusi rediģēta pirmā grāmatas puse (Kazakēnaitė 2020, 341).

Izmaiņu motivācija trešajā Zīraka gudrības grāmatas izdevumā ir gana daudzveidīga, taču jāatzīst, ka lielai daļai piemēru nav viennozīmīga skaidrojuma un maiņu izcelsme joprojām ir atklāts jautājums. Tajās atspoguļojas gan latviešu valodas variantums, kas varējis būt saistīts ar izlokšņu atšķirībām, gan nedaudz burtiskāka redaktoru attieksme pret tulkojumu, kad teksts pietuvināts Lutera tulkojumam, gan stilistiskais maiņu nolūks, kad meklēts atbilstošāks jēdziens. Lai gan konsekventu maiņu Sir_3 netrūkst, ir daļa sīku izmaiņu, kas atgādina spontānas labošanas gadījumus, kuri varēja rasties teksta pārrakstīšanas gaitā (18.–20. Sir_3 piemērs).

Mazāka izmaiņu motivācijas daudzveidība vērojama Sir_2 , pašā Mancelļa veiktajās izmaiņās. Tās galvenokārt skaidrojamas vai nu kā precīzākā vārda meklējumi, vai kā nejaušas kļūdas. Tomēr nav pamata uzskatīt, ka, gatavojot otro izdevumu, Mancelis to viscaur salīdzinājis ar kādu tulkojuma avotu, kā tika darīts, gatavojot trešo izdevumu.

LEXICAL CHANGES IN THE 1643 AND 1671 EDITIONS OF THE BOOK OF SIRACH BY GEORGIUS MANCELIVS

Summary

This paper examines lexical changes in the first two reprint editions of the Book of Sirach in Latvian. The first edition was translated by Georgius Mancelius and published in Riga in 1631 by Gerhard Schroeder under the name *Das Hauß=Zucht=vnd Lehrbuch Jefu Syrachs*. The reprints appeared in 1643 and 1671, respectively. However, only the second edition (1643) was revised by the same author, Georgius Mancelius, while the 1671 edition was worked on by others. The analysis is done with the aim of ascertaining whether and to what extent the editing of the translation differed in terms of vocabulary and what exactly in the vocabulary was no longer considered relevant.

Compared to the size of the book, lexical changes in the 1643 and 1671 reprint editions of the Book of Sirach are few, 20 and 86 words, respectively. However, the quantity differs considerably between those two reprint editions. It can therefore be concluded that Mancelius, in preparing the second edition of this book, did not pay as much attention to the words used in his translation as the editor or editors of the third edition. The most frequently replaced words in the 1671 edition were nouns and verbs but these were mostly individual changes. A more consistent change was observed in the following words: *drāna* → *drēbe*, *taču* → *tomēr*, *dīvains* → *rāms*, *īz* → *līdz* and *āran*; *noģist* → *(no)manīt* and *nolūkot*; *olīt* → *turēt*, *(ne)bēdāt*, *neuzlūkot*, *niegribēties*, *cienīt*. Interestingly, there are more changes in the first half of the publication than at the end of it.

AVOTI

LB – *Biblia: das ist: die gantze Heilige Schrifft deutſch*, in *D. Martin Luthers Werke*, Kritische Gesamtausgabe, Bd. 12: Die Deutsche Bibel 1522/46, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1960.

Lettus – LETTUS, | Das iſt | Wortbuch/ | Sampt angehengtem ^otag=^olichem Gebrauch der Letti=^oſchen Sprache; | Allen vnd jeden Außhei=^omifchen/ die in Churland/ Sem=^ogallen vnd Lettiſchem Liefflande blei=^oben/ vnd ſich redlich nehmen wollen/ | zu Nutze verfertigt/ | Durch | GEORGIVM MANCELIVM | Semgall. der H. Schrifft Licen-|tium &c. | Erfter Theil. | Cum Grat. & Priv. S. R. M. Svec.

| Gedruckt vnd verlegt zu Riga/ | durch GERHARD. Schröder/ | Anno M. DC. XXXVIII. Internetā: http://senie.korpuss.lv/static/Manc1638_L.html

LVM – Lettifch Wade mecum. | Handbuch/ darinnen fol=|gende fechs Stücke begriffen: | 1. Evangelia vnd Epifteln/ fo durchs gantze Jahr auff | alle Sontag vnd fürnehmste Feste in den Lettifchen Kirchen | in Lieffland/ Churland vnd Semgallen gelesen werden. | [...], Durch GEORGIUM MANCELIVM [...], Riga: Gerhard Schröders, 1631. Internetā: http://www.korpuss.lv/senie/static/Manc1631_LVM.html.

Sir₁ – Das Hauß=Zucht=vnd | Lehrbuch | Jefu Syrachs/ | Zum ersten mahl in Lettifcher Zun=|gen gebracht vnd verfertiget/ | Durch | GEORGIUM MANCELIVM | Semgallum P. | Ad Zoilum : | Serviat omne DEO ftudium, fremat Orbis & Orcus: | Rumpatur Momus: Sat placuiffe DEo | Cum Grat. & Privileg. Serenif. Reg. Svec. | Gedruckt zu Riga in Lieffland/ durch vnd in | Verlegung Gerhard Schröders/ 1631. Internetā: http://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1631_Syr.

Sir₂ – Das Hauß=Zucht=vnd | Leerbuch | Jefu Syrachs/ | Zum ersten mahl in Lettifcher Zun=|gen gebracht vnd verfertiget/ vnd nun | zum ander mahl überfehen/ | Durch | GEORGIUM MANCELIVM | Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum, | vnd jetziger Zeit Fürftlicher Churländifcher | Hoff=Prediger. | Ad Zoilum: | Serviat omne DEO ftudium, fremat Orbis & Orcus: | Rumpatur Momus: Sat placuiffe DEO: | Cum Gratia & Privileg. Seren. Reg. Maj. Svec. | Riga in Lieffland/ | Gedruckt vnd verlegt durch Gerhard Schröders. | Im Jahr 1643.

Sir₃ – Das Hauß=Zucht= und | Lehr=Buch | Jefu Syrachs/ | Wie es vormahls | Durch den Sel: Herrn | GEORGIUM MANCELIVM, SS. Theol. Licent. wei=|land Fürftl. Curländifchen | Hoffprediger/ | In Lettischer Sprache | außgegeben. | Numehr aber mit Fleiß durch=|gelesen/ und von den merklich=|lichften Fehlern gefäubern | worden. | Cum Grat. & Priv. S.R.M. Svec: | Zu Riga in Lieffland | Drukts und verlegts Heinrich Beffe=|meffer/ im Jahre 1671.

V – *Biblia Sacra Iuxta Vulgatam Versionem*. Citēts no: *BibleWorks7*, red. R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H. F. D. Sparks.

VLH_Syr – Das Hauß=Zucht=und Lehr=Buch | Jefu Syrachs/ | Vormahls | Von dem feel: Herrn | GEORGIUM MANCELIO, | SS. Theol: Licentiat, Weyland Hoch=|Fürftl: Curländifchem Hoff=Prediger | in Lettische Sprache | überfetzt/ | Anjetzo aber auff fleiffigste unterfuchet/ | von den mercklichften Fehlern befreyet/ und | in reiner Schreib=Art außgegeben/ | von | HENRICO ADOLPHI, | Der Hertzogthümer Curland und Semgallen | Superintendente und der Mitauifchen Gemeine Ober=Paftore. | MJTAU/ | Gedruckt bey dem HochFürftl: Hoff=Buchdrucker | George Radetzky/ 1685. Internetā: http://senie.korpuss.lv/static/VLH1685_Syr.html.

LITERATŪRA

Andronova, Everita 2015, G. Manceļa veiktās izmaiņas 1643. g. katehismā (salīdzinot ar 1631. g. tekstu), in Birutė Kabašinskaitė, Vytautas Rinkevičius (red.), *XII Tarptautinis baltistų kongresas. Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28–31 d. Pranešimų tezės*, Vilnius, 227.

Andronova, Everita 2020, Georgs Dreselis (1654–1698) un viņa “Swähtha Bährno=Mahziba” (1682) Georga Manceļa valodas fonā, *Baltu filoloģija* 29(2), 7–31.

Augstkalns, Alvils 1930, Veclatviešu rakstu apskats, *RLB ZK Rakstu krājums* 20, 92–137.

Beckman, Peter 2021, Sirach in the Lutheran and Anglican Traditions, *The Expository Times* 132(12), 533–540.

Beitiņa, Maigone 1997, Nominālie teikumi Zīraka gudrības grāmatās 17. gadsimta un vēlākajos tulkojumos, *Baltu filoloģija* 7, 51–69.

Bērziņš, Ludis 1944a, Valoda un izteiksme Manceļa rakstos, *Izglītības mēnešraksts* 1, 8–12.

Bērziņš, Ludis 1944b, Valoda un izteiksme Manceļa rakstos (beigas), *Izglītības mēnešraksts* 2, 29–31.

Blinkena, Aina 2007, Konjunkcija, in Kornēlija Pokrotiece (red.). *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība 2: Nelokāmās vārdšķiras*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 100–309.

Endzelīns, Jānis [Endzelin, I. M.] 1905, *Latyšskie predlogi* 1, Ju'ev: Tipogrāfija K. Mattisona.

Kazakēnaitė, Ernesta 2017, Izmaiņas Georga Manceļa 1631. g. un 1644. g. *Lettisch Vade mecum* perikopju daļā, *Baltu filoloģija* 26, 5–36.

Kazakēnaitė, Ernesta 2020, The discovered book *Das Hauß=Zucht= und Lehr=Buch Jefu Syrachs* (1671) by Georg Mancelius and its relations with earlier publications, *Baltistica* 55(2), 331–354.

Kazakēnaitė, Ernesta 2022, Atkalatrastā 1671.–1673. gada Vidzemes luterāņu rokasgrāmata un tās izdevēja priekšvārds, *Baltu filoloģija* 31(1), 5–29.

Kreišmane, Līga 2020, *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā*, Rīga: Dardedze Hologrāfija.

Krēsliņš, Jānis 1994, Georgius Mancelius, *Ceļš* 45, 39–55.

LVG – Daina Nītiņa, Juris Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013.

ME – K. Milēnbacha Latviešu valodas vārdnīca, rediģējis, papildinājis, turpinājis (/nobeidzis – 4) J. Endzelīns, 1–4, Rīga, 1923–1932. Izmantota internetā pieejama versija: <https://tezaurs.lv/mev/index.html>.

Napiersky, Carl Eduard von 1831, *Chronologischer Conspect der Lettischen Litteratur von 1587 bis 1830*, Mitau: J. F. Steffenhagen un Sohn.

Nitiņa, Daina 1978, *Prievārdu sistēma latviešu rakstu valodā*, Rīga: Zinātne.

Nitiņa, Daina 2007, Prepozīcija, in Kornēlija Pokrotniece (red.), *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība 2: Nelokāmās vārdšķiras*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 31–99.

Ozols, Arturs 1965, *Veclatviešu rakstu valoda*, Rīga: Liesma.

Pokrotniece, Kornēlija 2012, Grēki un parādi – pamest vai piedot? (Ieskats latviešu senajās tēvreizēs), *Baltistica* 8 priedas, 111–122.

Šiško, Silvija 1988, Grāmatniecības attīstība, in Valdis Villerušs (red.), *Latviešu grāmatu grafika. 17. gadsimts*, Rīga: Liesma.

SLV – *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855: kopkatalogs = Die älteren Drucke in lettischer Sprache 1525–1855: Gesamtkatalog*, aut. kol. S. Šiško vadībā, zin. red. A. Apinis, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.

Straubergs, Jānis 1936, L. Kannenberga vārdnīca un Fīrekera manuskriptu liktenis, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 12, 627–639.

Vanags, Pēteris 2019a, Latviešu valoda pirms Latvijas valsts, *Valsts valodas komisijas raksti: Valoda un valsts* 10, 55–86.

Vanags, Pēteris 2019b, German influence on the Christian discourse of early written Latvian, in Mikko Kauko, Miika Norro, Kirsi-Maria Nummila, Tanja Toropainen (eds.), *Languages in the Lutheran Reformation*, Amsterdam University Press, 273–301.

WA 12 – *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe 12: Die Deutsche Bibel 1522/46*, Weimar: Hermann Böhlaus Nachfolger, 1961.

Zemzare, Daina 1961, *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt]